

Wetterberg Ola:
Monument och miljö.
 Perspektiv på det tidiga 1900-talets
 byggnadsvård i Sverige.

Diss. ISBN 91-7032-749-1. ISSN 0283-0388.
 Arkitekturens teori och historia.
 1992:1, Göteborg.

Perspektiv på svensk byggnadsvård

Vem är bäst på byggnadsvård, arkitekter eller antikvarier? Är det konstnärliga eller det kulturhistoriska värdet det viktigaste? Hur ska ansvaret för byggnadsvården fördelas mellan olika myndigheter och institutioner, och vad kan lämnas till informella krafter? Är monumentet eller miljön viktigast att slå vakt om?

Frågorna har dryftats med växlande intensitet under hela 1900-talet. Svaren har varierat och opinionen svängt mellan ytterligheter. Många likheter i sättet att resonera och lösa problemen finns mellan själva initialskedet ca 1906–30, och perioden efter funktionalismens högkonjunktur, 1970-talet och in i vårt 90-tal.

Dessa intressanta paralleller mellan byggnadsvårdens uppbyggnadsskede och vår egen tid uppmärksammade Ola Wetterberg då han kommit en bra bit in i arbetet med sin avhandling, som nu föreligger med titeln *Monument och miljö*. Från början syftade han till en allmän kartläggning av byggnadsvårdens begynnelse i Sverige. Karaktären av referat och materialpresentation överväger också; ansatserna till att driva en tes och följa en linje tenderar ibland att

drunkna i det överväldigande rika stoffet. Men materialet är så fängslande och klarsynt skildrat att de antydda perspektiven framstår uppenbara även utan långt drivna analyser. Wetterberg ställer också i utsikt att återkomma med fördjupade analyser i senare arbeten.

Ola Wetterberg är humanist, har gått Bcbyggelseantikvarisk linje vid Göteborgs universitet, men har också samarbetat mycket med arkitekter och lade fram sin avhandling för fil. dr-examen vid institutionen för Arkitekturhistoria vid Chalmers. Han har därför goda förutsättningar att objektivt belysa skärningsområdet mellan gestaltande arkitektur och stadsplanering å den ena sidan, och antikvarisk byggnads- och kulturmiljövård å den andra. Därmed är också sagt att yrkesverksamma inom båda dessa fält kan ha lika stort utbyte av boken.

Det är ett mycket omfattande källmaterial som utnyttjats; boken är på 386 sidor. Omfånget av de protokoll, skrivelser, promemorior, brev och utredningar som utnyttjats imponerar. Litteraturlistan tar upp 346 titlar. Den i avhandlingar brukliga och nyttiga forskningsöversikten saknas här i stort sett, men noterna kompletterar delvis denna brist. Ganska få, men välvalda bilder illustrerar. De är huvudsakligen samlade blockvis, tyvärr utan vare sig fig.- eller sidnummer. Index saknas också – säkerligen skulle bara personregistret fylla flera sidor.

Detta väldiga stoff har Wetterberg lyckats smälta och presentera i en klar och lättflytande prosa. De komplicerade turerna i den statliga byråkratien, de många aktörernas propåer och dispyter blir sällan svåra att följa. Tappar man någon gång tråden kan man förlita sig på de koncisa sammanfattningarna som avslutar de fyra huvudkapitlen. Ett femte avslutande kapitel drar därutöver slutsatser av materialet och tecknar perspektiven mot nutiden.

Kapitelrubrikerna lyder:

1. Kulturhistorikerna närmar sig byggnadsvården;
2. Byggnadsminnesvårdens lagstiftning och organisation;
3. Byggnadstradition som förebild och styrmedel;
4. Stadsplanering och kulturhistoriska värden;
5. Monument och miljö (slutsatser och diskussion).

I de två första kapitlen skildras framväxten av den moderna offentliga byggnadsvården. Rollfördelningen mellan Överintendentsämbetet, Riksantikvarieämbetet och Vitterhetsakademien förändrades efter grundligt utredande, som ledde till att Kungl. Byggnadsstyrelsen inrättades 1918 och tog över Överintendentsämbetets uppgifter, med byggnadsvårdsfrågorna förda till den Kulturhistoriska byrån. Riksantikvarieämbetets ansvar ökade på Vitterhetsakademiens bekostnad.

Byggnadsvård blev under 1910-talet ett växande arbetsfält och därmed attraktivt både för antikvarier och arkitekter. Bägge yrkesgrupperna hävdade sina anspråk och sin specialkompetens. Kulturhistorikerna ansåg den historiska, vetenskapligt grundade kunskapen viktigast i byggnadsvården. De menade att arkitekterna saknade denna kompetens och dessutom var utbildade i att förändra och gestalta, inte i att bevara – de var därför snarast ett hot mot äldre byggnader.

Sigurd Curman, riksantikvarien som var både konsthistoriker och arkitekt, ansåg istället att det konstnärliga inslaget måste finnas med i all god byggnadsvård, och att därför arkitekter och antikvarier borde samarbeta, om de inte som han själv kunde skaffa sig dubbel kompetens. Arkitekterna på Överintendentsämbetet höll hårt på att omhändertagandet av byggnadsmonument i första hand var en teknisk-arkitektonisk uppgift som antikvarierna inte klarade av, utan snarare hämmade genom ständigt nej-sägande. I kap. 5 återkommer Wetterberg till frågan, och illustrerar den med ett enkelt diagram (s. 336).

Denna revirstrid har väl aldrig riktigt lösts. 1918 valde man att ge arkitekterna övertaget: Byggnadsstyrelsen fick huvudansvaret för den statliga byggnadsvården, arkitekterna på den kulturhistoriska byrån skulle vara kulturhistoriskt kunniga, och i ärenden rörande kulturhistoriskt värdefulla byggnader samråda med Riksantikvarieämbetet, där kulturhistorikerna satt.

Vid disputationen i februari påpekade opponerten, Christian Laine vid RAÄ, att han var den förste utan arkitektutbildning som anställdes vid Kulturhistoriska byrån vid KBS, och att man då ännu höll styvt på revir- och kompetensgränserna. Samtidigt menade Laine att samarbetet i praktiken oftast fungerade mycket bra. Prestigestriden gällde ämbetsverken mer än de enskilda tjänstemännen. Laine efterlyste fler konkreta fallstudier som hade kunnat belysa detta. Det är ju utfallet i den faktiskt utförda vården som är det väsentliga. Man kan för övrigt hoppas på att ett sådant gott samarbete och ömsesidig respekt för olika specialistkompetenser ska leva vidare, när nu Statens fastighetsverk tar över ansvaret för vården av statens kulturhistoriskt värdefulla byggnader efter Byggnadsstyrelsen.

I kapitel 3 behandlar Wetterberg förhållandet mellan byggnadsvårdens hårda kärna, de statliga institutionerna, och det omgivande "fruktköttet i persikan", för att använda Laines formulering. Till fruktköttet räknar Wetterberg främst idcella organisationer som Nationalföreningen mot emigration, Samfundet för hembygdsvård och Skånska föreningen för byggnadskultur, men även andras initiativ för att sprida goda förebilder och kunskap om äldre byggnadsskick genom publikationer, utställningar, kurser och rådgivning. Arkitekter och antikvarier kände ett stort ansvar att höja allmänhetens medvetenhet om byggnadsrörelsens värden, och påverkade genom dessa mångskiftande insatser både opinionen och persikokärnan i positiv riktning.

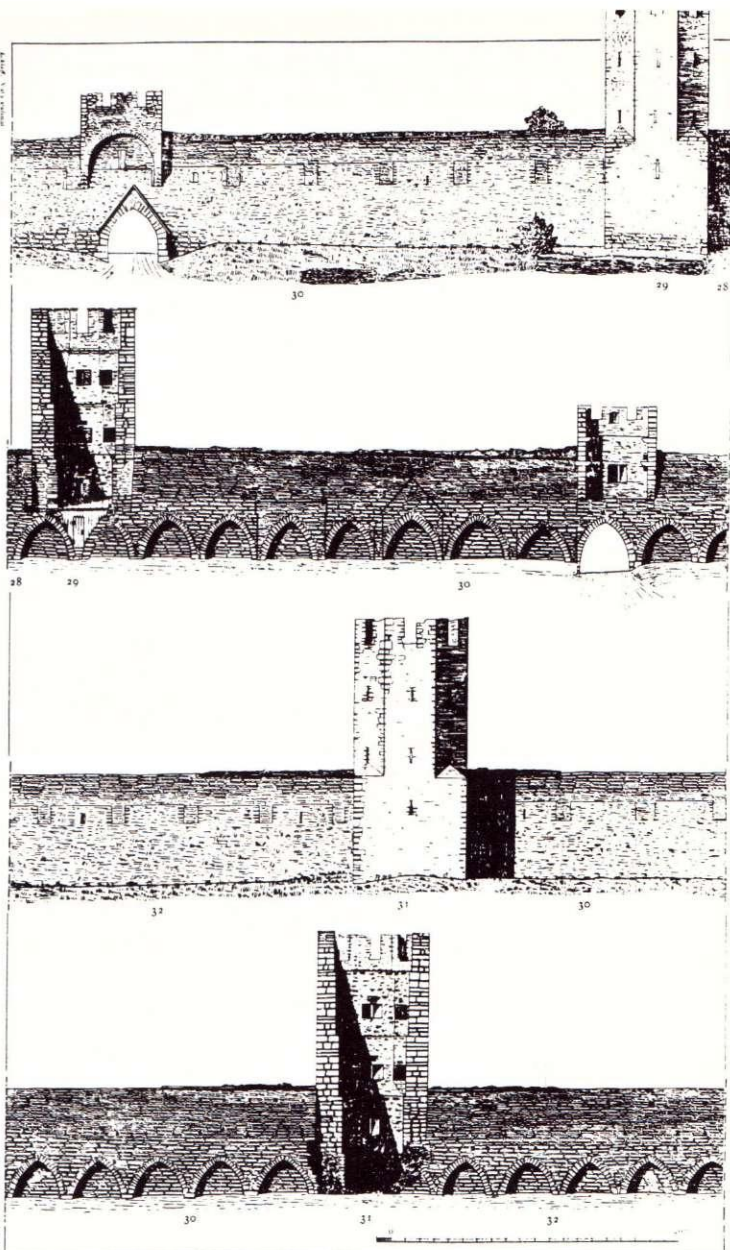
Wetterberg menar att kunskapen om den traditionella byggnadskulturen började lösas upp under 1910–20-talen. De professionella sökte återuppliva traditionen som ett rättesnöre i byggande och planering, i brist på en egen stark

tidsstil. Då funktionalismen bröt igenom fylldes tomrummet, och behovet av traditionen som förebild upphörde. Samtidigt tog både arkitekter och kulturhistoriker avstånd från hembygdsrörelsen, som ansågs stå för reaktionära ideal.

Wetterberg berör endast flyktigt skillnaderna mellan dåtidens inställning till smakfostran och dagens – ett tacksam ämne för en fördjupad studie! 1910- och 20-talens arkitekter och kulturvetare kunde med självklar auktoritet tala om vad som är vackert och fult och göra sig lustiga över de obildades dåliga smak. Skillnaderna i smakuppfattning mellan olika grupper består i dag, men tar sig mer subtila uttryck – man aktar sig för pekpinnar och förmynderi.

90-talsarkitekternas förhållande till byggnadsarvet är ju mer komplicerat än kollegornas vid seklets början. Historiefientligheten och skräcken för pastischer som grundades under funkistiden finns, trots postmodernistiskt paradigmskifte, ännu i bakgrunden som en hämmande faktor och avhåller många 90-talister från att låta sig inspireras av traditionen. Bomässan i Karlskrona ger aktuella prov på att det dock finns en del som vågar lära av de goda exemplen på samma konstruktiva sätt som på 10-talet.

Stadsmiljön står i centrum i det fjärde kapitlet. Wetterberg visar att intresset för stadsmiljöfrågor var stort redan vid sekelskiftet och att det fanns ett brett stöd både bland arkitekter och

En av nittio uppmättningsplanscher från Visby ringmur som vitterhetsakademiens amanuens Emil Eckhoff gjort tillsammans med bl. a. arkitekten Karl Berlin (bildsida IV).

antikvarier för att stärka lagskyddet för värdefulla miljöer. Förebilder fann man i tysk, fransk och engelsk byggnadslagstiftning, som livligt diskuterades. En rad långtgående förslag till ny lagstiftning fördes fram, men när äntligen 1931 års byggnadslag antogs var den ganska tandlös och urvattnad i förhållande till förslagen. Opi-

nionen för en stark statlig styrning hade minskat. Det utdragna förarbetet till lagen och diskussionens irrgångar har mycket som påminner om efterföljaren PBL:s födslovändor i senare år.

I det femte kapitlet dras trådarna samman från de fyra första kapitlen, i en blandning av rekapitulation och slutsatser. Wetterberg sammanfattar skeendet under de tre decennierna som ett förlopp där de tre yrkesgrupperna, arkitekter, antikvarier och fria hembygdsvårdare, till en början i endräkt och konstruktiv anda bygger upp ett kunskapskapital och en strategi för god byggnadsvård, för att sedan gradvis glida isär och renodla motstridiga attityder. Den rationalistiska och utvecklingsoptimistiska falangen bland byråkrater och arkitekter tog ledningen i och med funktionalismens genombrott, medan de civilisationskritiska och traditionalistiska förlorade terräng. Det kulturhistoriska värdet

reducerades till en detalj, helhetsperspektivet gick förlorat.

Var och en som intresserar sig för byggnadsvårdens kärnfrågor har mycket att hämta i Wetterbergs bok. Har man ont om tid kan inledningen och femte kapitlet ge en god uppfattning om kontentan av detta innehållsrika skede i den moderna byggnadsvårdens historia. Men helst ska man unna sig att läsa varje rad i boken, för att tränga in i tiden och möta alla dess färgstarka personligheter. Problemen som dryftades med sådan intensitet och tankeskärpa har lika stor giltighet och vikt idag som då. Ola Wetterberg har gjort en betydande insats genom att väcka allt detta till liv och göra det tillgängligt och fattbart. Man ser med förväntan fram emot de nya arbeten som författaren utlovar.

Ingrid Sjöström,
Riksantikvarieämbetet, Stockholm

David Kolb:

**The Critique of Pure Modernity
– Hegel, Heidegger, and After.**

The University of Chicago Press, Chicago 1987
och

**Postmodern Sophistications
– Philosophy, Architecture and Tradition**

The University of Chicago Press
Chicago & London 1990

**Modernism, postmodernism,
dekonstruktion, kritisk regionalism**

Under 80-talet uppkom begreppet postmodernism som den gemensamma nämnaren för en generation av filosofer, samhällsvetare, konstnärer och arkitekter, som ser det moderna projektet som ett numera passerat försök att konstnärligt och filosofiskt artikulera den industrialismens, kapitalismens, byråkratins och teknologins epok som inleddes i början av 1800-talet

och nu står inför sitt slut. Enligt postmodernisterna befinner vi oss nu i början av en ny epok som kräver nya uttrycksformer.

Postmodernismen hämtar paradoxalt nog sina utgångspunkter från några av de stora modernisternas kulturkritik: Nietzsche, Heidegger och Foucault. Via Lyotards tolkning har Wittgensteins språkspelsbegrepp också inverkat på det postmoderna tänkandet.

Övergången från modernism till postmodernism har analyserats av den amerikanske filosofen David Kolb i två intressanta böcker, *The Critique of Pure Modernity – Hegel, Heidegger, and After* och *Postmodern Sophistications – Philosophy, Architecture and Tradition*. Denna artikel är avsedd som en refererande kommentar till dessa böcker.

Jaget konstitueras och upplöses

The Critique of Pure Modernity inleds med en analys av Hegels försök att inom transcendentalfilosofin fånga det moderna samhällets mening. Även om Hegels ansats var storslagen, blev resultatet ändå ett misslyckande, menar

Kolb, just på grund av dess totaliserande drag. Samtidigt är det emellertid det totalitära inslaget som gör Hegel till ett så lärorikt exempel på modernismens försök till självförståelse.

Därefter följer en analys av Heideggers tänkande, där denne framställs som en samtidskritiker som dock inte förmår visa oss var vi kan hitta möjligheter till förändring och utveckling. Heidegger ger oss således inget hopp att kunna påverka det byråkratins och teknokratins samhälle som vi är *utkastade i*. Möjligen kan vi uppnå en stoisk sinnesfrid genom en meditativ reflektion över vår omvärld.

Bokens avslutande del redovisar Kolbs egen kritik av modernismen, via begrepp som han funnit hos Hegel och Heidegger och som omtolkats för att bli relevanta för vår tid. Hegels och Heideggers begrepp bryts således ut ur sin tidsbundna kontext och bearbetas för att bättre passa in i vår tid. Denna dekonstruktion utgör inte en revidering, utan är ett klagörande av deras begrepp utifrån vår tids erfarenheter.

Kolbs egen utgångspunkt är att det är i vårt kollektiva handlande, i praxis, som vi kan pröva vår kunskap. Denna kunskap är både begränsad (vi kan aldrig veta allt som vi behöver veta) och kontextuell (inbäddad i vanor och institutioner). Kolbs pragmatism innebär ett framhävande av förmågan att ta lärdom genom reflektion över praxis.

Postmodernismen ifrågasätter modernismens idé om människans medvetna jag. Men, påpekar Kolb, en självreflektion behöver inte göras från ett centrum. Kolb utgår här från debatten mellan Lyotard och Habermas, där Lyotard talar om ett jag som spelar olika roller i olika språkspel, och Habermas om ett enhetligt jag som konstituerats i en rationell, kollektiv diskurs. Kolb menar däremot att vi visserligen bör tänka oss ett medvetet jag, men att detta endast har en begränsad autonomi. Modernismens myt om det alltomfattande medvetna jaget avslöjas när vi förstår att den mänskliga kunskapen aldrig kan bli total. Däremot kan vi veta tillräckligt för att kunna fungera inom några av alla de språkspel som är tillgängliga för oss.

Kolb avvisar således både Lyotards upplösta jag och Habermas' medvetna, rationella jag, och efterlyser en förmåga att dra lärdom ur traditionen och ur platsens historia, och ett accepterande av att varken språket eller historien har ett centrum.

Den första hälften av *Postmodern Sophistications* används till att via Hegel, Heidegger, Lyotard och Habermas formulera ett antal filosofiska idéer om jaget, historien och samhället, som sedan tillämpas i bokens andra hälft i en analys av hur modernister och postmodernister ser på arkitekturfrågorna. Kolb menar att modernister och postmodernister egentligen har samma uppfattningar i det mesta, eftersom båda dessa riktningar ser jaget som oberoende av sitt samhälle, dess historia och sin plats.

I CIAMs, Corbusiers, Gropius' och Giedions skrifter definierade sig arkitekturens modernism som en medveten frigörelse från stilarnas och de regionala traditionernas tyranni. Inom modernismen kom arkitekturen emellertid att skilja sig från andra konstarter genom att acceptera det moderna samhällets teknologiska rationalism. Det samhällskritiska momentet i modernismens måleri, skulptur, poesi, litteratur och dramatik förekom således sällan inom dess arkitektur. Tvärtom, inom modernismen hade arkitekturen till uppgift just att ge ett positivt uttryck för sin epoks anda.

Även postmodernisterna ser, enligt Kolb, arkitekturens uppgift som att uttrycka den egna epokens anda. En sant postmodern arkitektur bör uttrycka det postindustriella samhällets essens, dvs. dess oändliga mängd av nedärvda koder, genom att olika arkitekturelement blandas, och genom att resultatet förses med en ironisk kommentar.

Exempel på denna typ av ironisk historicism är Charles Moore, Robert Venturi och Ricardo Bofill. En mer uttalad ambition att dekonstruera det modernistiska arvet finns däremot hos Peter Eisenman och Bernard Tschumi. Kolb anser därför att vi bör skilja mellan postmodernism och dekonstruktion. Postmodernismen karakteriseras av sin önskan att skapa platser, om än av en annan typ än vad modernismen försökte åstad-

komma. Dekonstruktion är däremot ett ifrågasättande av platsbegreppet i sig.

Enligt Derrida innebär dekonstruktion inom arkitekturen ett åskådliggörande av förbindelsen mellan filosofin och arkitekturen. För Tschumi, den arkitekt som mest medvetet försökt gestalta Derridas filosofiska idéer, innebär dekonstruktion tre principer: ett avståndstagande från en helhetsskapande syntes till förmån för en åtskiljande analys, ett förnekande av distinktionen mellan form och funktion, och en betoning av uppdelning och kombinatorik (Broadbent i Glusberg 1991).

Broadbent (ibid) menar att Derridas inflytande på arkitekturens dekonstruktion kan fångas i två nyckelbegrepp, *problematisering och ifrågasättande*. Så är t. ex. Tschumis dekonstruktion ett ifrågasättande av den etablerade dikotomin *form och funktion*, något som motsvarar Derridas överskridande av den klassiska filosofins begrepp.

Modernismens bild av det centrala, ordnande och kontrollerade jaget har ifrågasatts av den dekonstruktivistiska filosofin, främst av Lyotard. Det som finns, säger han, är ett stort antal *språkspel*, varav den enskilda människan endast kan delta i några.

Postmodernisterna anser sig förfoga över någonting som modernisterna saknade, dvs. artikulerade semiotiska teorier. Jencks formulerar t. ex. den postmoderna arkitekturens syfte som att tillfredsställa de "vanliga" människornas behov av en arkitektur med förankring i den lokala traditionens koder, samtidigt som man uppfyller den kulturella elitens krav på en arkitektur som är en internationalistisk och sofistikerad lek med ironier och lärda anspelningar ("double coding").

Kolb menar att detta bara är en upprepning av modernismens sätt att definiera skillnaden mellan det moderna och det förmoderna. Postmodernismen innebär bara att man på nytt hävdar jagets suveränitet: utrustad med semiotisk teori påstår sig det postmoderna jaget kunna skapa en mer medveten arkitektur än modernismen.

Postmodernismen nöjer sig med att ersätta modernismens förnekande av historien med historicistisk eklekticism; dekonstruktionisterna är tillfreds med att kritisera modernismen från dess periferi. Vägen till en reell frigörelse från modernismen ligger i en fördjupad förståelse av jagets begränsningar och möjligheter, något som måste börja med ett avvisande av modernismens universalism, utan att man därmed förfaller till ett nostalgiskt återvändande till förmodernismens oreflekterade, regionala traditionalism.

Arkitekturen som språk

Enligt Kolb är arkitekturen inte ett språk, men det kan ändå vara meningsfullt att göra analogier mellan arkitekturen och språket. Skillnaden mellan arkitekturen och språket ligger i att arkitekturen inte belastas av de sanningskriterier som språket måste omfatta – däremot har språket och arkitekturen det gemensamt att dess entiteter får sin mening av hur dess element sammanfogas. Om man avvisar analogin mellan språket och arkitekturen med att en byggnad inte kan reduceras till enbart ett system av tecken, så har man därmed visat att man missförstått både arkitekturen och språket: språket är, liksom arkitekturen, mer än enbart signaler, tecken och kommunikation.

Det är utifrån analogin mellan språk och arkitektur som Kolb avvisar modernismens försök att skapa ett universellt arkitekturspråk. Det som modernismen lyckades med, var att skapa ett arkitekturens esperanto – dvs. någonting som, trots sin universalism, ändå bara blev ännu ett språk bland andra.

Liknande svårigheter uppträder när man i klassicismens anda börjar analysera arkitekturens historia för att få fram metoder för dagens praxis, som om man skulle börja studera språkets historia för att få insikter som kan tillämpas i vår tids språk. Även om vi lyckas identifiera reglerna för föregående epokers arkitektur eller språk, så måste ändå dessa regler tolkas in i vår egen tid.

Kolb utpekar metaforen som ett viktigt redskap för förändring av det arkitektoniska språk-

ket. Med *metafor* menar han den avsiktliga sammanfogningen av två vokabulärer. Metaforen uppstår ur ett möte mellan två koder som skapar ny mening genom att sammanfoga två tanke-mönster som egentligen inte hör ihop.

Ulf Linde talar i *Efter Hand* på ett liknande vis om metaforen som en poetisk konstruktion. Med detta menar han "en åskådlig bild" som skapats genom "att två tecken, till synes logiskt orelaterade, konfronteras med varandra", och skriver:

Poesin bestryker inte tingen med fluorescerande fernissa; de förblir matta och oberörda – men poesin lyser. (Det är inte landskapet som plötsligt lyser om natten. Det är blixten.)

Den blixtn Linde talar om är den plötsliga insikt i någonting fundamentalt, som uppstår i det logiska tomrummet mellan leden i en poetisk metafor. Linde utgår här från André Breton:

Att jämföra två föremål som inte tycks ha något med varandra att skaffa, eller genom någon annan metod frammana deras samtida närvaro, en plötsligt påträngande närvaro, är och förblir den högsta uppgift poesin kan ställa sig. Det är däri dess unika och oförlikneliga makt består, och än mer skall bestå: i blottläggandet av den konkreta enhet som förbinder de två termerna med varandra, och som skänker åt var och en av dem en levande kraft som de inte äger var för sig. Det rör sig här om en nedbrytning av den rent formella motsättningen mellan de bågiga termerna; man tvingas inse att deras skenbara oförenlighet måste tillskrivas den ofullkomliga, outvecklade föreställning vi gjort oss om naturen, om det yttre, om tiden och rummet.

Ulf Linde vidgar begreppet poetisk metafor så att det blir giltigt för alla konstarter. Metaforens princip är enkel – konstnären visar oss att det element som utgör dess första led kan ses som dess andra led. Men eftersom de två elementen de facto inte hör samman, uppstår en spricka i den av jaget upprättade muren mot det undermedvetna.

Det metaforiska tänkandet är, påpekar Kolb, inte detsamma som postmodernistisk ironi. Metaforen innebär en utmaning av ett befintligt systems inre struktur – ironin nöjer sig med att etablera en distans till det givna systemet.

Ett vanligt tankefel i modernismen är att arkitekturen har en essens som det gäller att upptäcka, beskriva och ge ett adekvat uttryck. Kolbs kritik utgår här från en idé hos Heidegger om människans "utkastadhet". Människans situation är att vara utkastad i en redan-given värld, som dock inte är strukturerad kring ett fast centrum, utan rörlig och mångcentrerad. Även arkitekturen måste utgå från denna givna verklighet, men inte som något att passivt anpassa sig till, utan som någonting *att tolka*.

Arkitekturens yttersta kriterium är alltid staden, påpekar Kolb. Idén om arkitekturen som språk blir speciellt fruktbar när vi talar om staden, eftersom staden förhåller sig till en byggnad så som språkets helhet förhåller sig till en bok. Byggandet av staden innebär att dess delar fogas samman till en helhet; vi måste kunna foga samman olika livsformer utan att därmed upphäva deras olika identiteter.

Sökandet efter det som ger staden dess enhetlighet leder emellertid ofta till att man postulerar en allt genomsyrande tidsanda, som påstås tilldela det byggda dess helhet. Både modernister och postmodernister har påstått sig kunna definiera sin tids anda: modernisterna gav uttryck för sin epok med den universella, rena formens arkitektur; postmodernisterna uttrycker sin epok genom att spela med olika kulturella koder samtidigt. Det gemensamma är just den metafysiska tron på en allt omfattande tidsanda.

Platsens äkthet

Problemet med att rätt utnyttja den lokala koden, dvs. den folkliga byggnadstraditionens konventioner, återkommer när Kolb diskuterar det som för honom är arkitekturens kärnfråga: hur man skapar autentiska platser.

Sökandet efter den autentiska platsen kan förleda oss att romantisera den förmoderna ti-

dens byar, städer och regioner. Detta visar sig ofta i teorier kring platsbegreppet som syftar till ett återskapande av det autentiska liv som levdes under den förmoderna tiden. Men denna typ av platser låter sig inte skapas medvetet, utan måste få växa fram organiskt ur en stabil livsform.

Modernismen erbjöd platser som utformats som skyddade och avgränsade orter att dra sig tillbaka till, för att vila ut från det verkliga livet. Men det vi behöver är inte viloplats i fabricerade idyller, utan autentiska platser som ger uttryck för vår livsform. Kolb närmar sig detta problem med hjälp av Habermas' distinktion mellan livsvärld och system, där livsvärlden utgör de värderingar och föreställningar som ger mening åt vårt handlande, och där systemet är den ekonomiskt-tekniska apparat som dominerar vår epok. En autentisk plats kan, enligt Habermas, bara skapas inom livsvärlden.

Heideggers platsbegrepp är rikare och djupare än Habermas'. Hos Heidegger står platsbegreppet inte för en viloplats inom en större omvärld, utan för en hel värld i sig, med förankring i en gemensam anda, en kultur. Heidegger eftersträvade en helhet, en enhetlig kultur som ger en mening åt den individuella existensen. Men, som Kolb påpekar, en helhet behöver inte förutsätta enhetlighet vad gäller idéer, principer och synsätt. Istället bör man eftersträva den enhetlighet som karakteriserar språket – ett stort antal språkspel, som förenas av sin inbördes familjelikhet.

Inom dekonstruktionen kritiseras platsbegreppet därför att det förutsätter ett stabilt centrum, som ju ändå med nödvändighet måste dekonstruera sig själv. Följaktligen arbetar dekonstruktionen via de etablerade arkitektur-språken, som utnyttjas för att visa på ambivalensen i varje given vokabulär och på gränserna för arkitekturens olika vokabulärer (vilket dock förutsätter att det finns vokabulärer att dekonstruera).

Den lärdom Kolb drar av dekonstruktionen är att en plats aldrig kan vara ett enhetligt uttryck för en lokal kod eller livsform. Platser uppstår

tvärtom ur konfrontation och samspel mellan det allmänna, generella och det lokala, regionala – mellan de krafter som påverkar vår samtid generellt och de lokala traditionerna. Platsens uppgift är att ge uttryck för både det individuella och det kollektiva jaget. Det blir då väsentligt hur vi uppfattar detta jag: som modernismens alienerade, nyttomaximerande subjekt, eller som Habermas' medborgare, eller som Lyotards nyskapare av språkspel.

Kolb har ett annat synsätt på jaget: vi är utkastade i en redan-given verklighet; vi kan inte observera historien och samhället utifrån, utan vi är delar av samma värld som vi betraktar. Till skillnad från Heidegger vill dock inte Kolb se denna verklighet som universell, utan som en mängd olika koder, språkspel och livsformer, som interagerar med varandra. Varje språkspel har sina egna distinktioner och egna regler. Men dessa regler och distinktioner kan inte adderas ihop till ett enda, universellt språkspel. (Vi kan inte addera golfens, tennisens och fotbollens osv. regler till ett enda metaspel.)

Frågan är emellertid vad den enskilde arkitekten har att utgå från.

Norberg-Schulz och andra utpekar arkitekturens *arketyper* som lösningen på detta kunskapsproblem, och menar att arkitekturteorin bör inriktas på att identifiera och beskriva de företeelser som utgör all arkitekturs konstanta inslag: relationen mellan bärande och buret, ljus och skugga, ute och inne, slutet och öppet osv. På grundval av en sådan kunskap kan en enskild arkitekt analysera *hur* dessa arketyper kommit till uttryck i de lokala koderna och sedan utforma sin byggnad utifrån detta.

Norberg-Schulz' arketypteori lämnar det egentliga problemet olöst: *hur* man skall tolka arketyperna in i den lokala traditionen.

Krier och andra har istället förespråkats teori om arkitekturens olika grundtyper: marknadstorget, kolonnaden, kupolbyggnaden osv. Men även här kvarstår tolkningens problem, eftersom varje grundtyp måste tolkas inom en kontext som inte kan skrivas in i beskrivningen av det som skall tolkas.

Arkitekturhistorikern Kenneth Frampton har, enligt Kolb, anvisat en mer framkomlig väg med teorin om den kritiska regionalismen, som går ut på att man bör uppbåda de lokala resurser som kan ge form åt det världsomspännande flöde av idéer, kapital och uttrycksformer som utgör vår verklighet.

Vad innebär det då att följa en lokal eller regional tradition? Kolb menar att det främst handlar om att kunna hantera både kontinuiteter och skillnader. Kontinuiteten anger endast ett sätt att förhålla sig till det förflutna; utmaning och konflikt representerar andra sätt. Det handlar om att kunna lösa de problem som ställs av den lokala eller regionala traditionen – det är en *sekvens av problem* som konstituerar en tradition, inte ett antal givna lösningar.

Litteratur

Frampton, K., *Modern Architecture and the Critical Present*, Architectural Design, London 1982.

Glusberg, J. (ed.), "Deconstruction – A Student Guide", Academy Editions, *Journal of Architectural Theory and Criticism* 1:2:91, London 1991.

Det misstag som Frampton gör, enligt Kolb, är att definiera spelet mellan det generella och det lokala som en motsättning mellan en universell konsumtionskultur och en traditionsbunden, lokal kultur. Snarare är det så att det universella bestämmer hur vi lever i vår lokala kultur. (Det är inte samma sak att besöka en hamburgerbar i Tokyo, som i New York eller i Målilla. Kontexten kring hamburgerätandet varierar från kultur till kultur.) Det finns alltid en fri zon mellan det universella (som aldrig är helt universellt) och det lokala eller regionala (som aldrig är helt enhetligt). Inom detta fria utrymme kan vi alltid agera självständigt, med hjälp av metaforiska sammanfogningar och självkritik och självreflektion.

Jerker Lundequist,
Projekteringsmetodik, KTH, Stockholm.

Kolb, D., *Postmodern Sophistications – Philosophy, Architecture and Tradition*, University of Chicago Press, USA 1990.

Kolb, D., *The Critique of Pure Modernity – Hegel, Heidegger, and After*, University of Chicago Press, USA 1987.

Linde, U., *Efter hand*, Bonniers, Stockholm 1985.

Mats Franzén:
Den folkliga staden.
Söderkvarter i Stockholm
under mellankrigstiden.
Arkiv förlag, Lund, 1992

Frågan om människans relation till sin omgivning och den fysiska miljöns betydelse har av olika anledningar fått förnyad aktualitet. En anledning är naturligtvis kritiken mot byggda miljöer och en alltmer kännbar brist på mening i våra vardagsliv. Bakom diskussionen ligger förnufts-kritiken dvs. kritiken av det instrumentella

handlande, som varit vägledande för mycket av efterkrigstidens planering. En annan anledning till att frågan blivit aktuell är den allt större osäkerhet och otrygghet, som många upplever i sin vardag.

I den utsatthet som den moderna människan lever har den fysiska omgivningen blivit intressant med sina möjligheter att bidra i en menings-skapande process, där människor själva måste skapa den nya tryggheten. Människans relation till den byggda omgivningen är kanske mycket mer betydelsefull för våra vardagsliv än vi hittills förstått? Kan det vara så att den fysiska omgivningens utformning är grundläggande för vårt meningsskapande och på så sätt en förutsättning för kulturen?

Detta menar Mats Franzén i sin bok *Den folkliga staden. Söderkvarter i Stockholm under mellankrigstiden*. I boken har han undersökt ett område, som hittills varit försummat, nämligen den folkliga kulturen i staden. Det han visar är att det var just i staden under mellankrigstiden i centrala Katarina på Södermalm i Stockholm, som de rumsliga och klassmässiga förutsättningarna fanns för en folklig stadskultur. Det var före välfärdsstatens trygghetssystem och innan förortsbyggandet börjat tömma staden på människor. I och med den trygghet som sedan skapades, utglesningen och att kvartersstaden slutade att byggas, försvann också förutsättningarna för den folkliga stadskulturen.

Den folkliga stadskulturen var viktig för människornas identitet. Identitet är ett kulturellt fenomen, som kan ta sig uttryck i olika former, som gör tillvaron meningsfull. Kulturen är en meningssubstans. Det som står i fokus kan sägas vara en speciell aspekt av denna meningssubstans; nämligen den folkliga kulturen i staden och den fysiska omgivning, som varit en förutsättning för att den skulle utvecklas.

Staden och dess kultur har ofta likställts med den borgerliga kulturen och det lantliga med det icke-borgerliga. Detta är en myt om staden, som Franzén vill sticka hål på genom beskriva folket i staden och den folkliga stadskulturen. De vanliga arbetarna, de fattiga och de utslagna har också funnits i städerna och utvecklat sin kultur vid sidan av den borgerliga kulturen. I vissa stadsdelar såsom Södermalm i Stockholm har arbetarklassen, de låga klasserna varit i majoritet. Det gäller för den tid som studerats nämligen mellankrigstiden, då 3/4 av befolkningen på Söder tillhörde de lägre klasserna. Det har naturligtvis varit en viktig förutsättning för kulturen att det funnits en tillräcklig koncentration av människor i en och samma del av staden. Södermalm är ett bra exempel på en sådan stadsdel. Det som undersökts är ett tjugotal kvarter på Södermalm, Centrala Katarina i Stockholm under mellankrigstiden, en plats där den folkliga kulturen blomstrade. Olika former av den folkliga kulturen och dess förutsättningar har undersökts.

Analysen omfattar de rumsliga, klassmässiga och tidsmässiga förutsättningarna för den folkliga stadskulturen.

Det som är intressant med boken är den analys av de rumsliga förutsättningarna för den folkliga stadskulturen, som arbetet bygger på. Det är en realistisk ansats till staden och det urbana, som Franzén utarbetat. Rummet är en nyckel till att studera staden, då det ger möjlighet till att analysera hur micro och macro hänger samman. Bebyggelsen har både en livsvärlds-aspekt, som Jane Jacobs beskrivit och en system-aspekt, då den är föremål för planering och spekulation, som 1970-talets urbansociologer, bl. a. Castells visade. Rummet studeras både som en strukturering av livsvärlden och som en strukturering av det politiskt-ekonomiska systemet. Den teoretiska ansatsen är på detta sätt ett försök att ge ett helhetligt perspektiv på det urbana.

Det är endast en realistisk ansats som är möjlig i studiet av staden och det urbana som fenomen. De generella teoretiska anspråken måste överges eftersom rummet alltid är uttryck för en specifik historisk artikulering av samhällliga verksamheter och händelser. Det urbana måste alltså sökas i en bestämd historisk kontext, som är både rumslig och tidsmässig. Franzén har gjort detta genom att undersöka den folkliga stadskulturen på Söder i Stockholm under mellankrigstiden. Där har han undersökt den folkliga stadskulturens strukturella egenskaper; de ekonomiska, klassmässiga och rumsliga förutsättningarna. Den ekonomiska förutsättningen är som nämnts de osäkra försörjningsvillkoren, den folkliga kulturens överlevnadslogik. Den klassmässiga förutsättningen är den koncentration av arbetare som fanns på Söder vid denna tid. Den rumsliga förutsättningen är kvartersstaden.

Staden framstår i detta perspektiv som det viktigaste sociala rummet eftersom där fanns en tillräcklig koncentration av människor och byggnader, gaturum, torg och andra offentliga rum såsom caféer, restauranger, biografier, teatrar osv. Staden var i själva verket den rumsliga förutsättningen för kulturen och då särskilt den

folkliga kulturen. Författaren ger oss en inblick i denna svunna stadskultur genom att söka åter skapa hur livet kunde gestalta sig i stadsdelen från morgon till kväll. Han låter också några söderbor komma till tals och berätta som sina liv: om sin barndom, skolgång, ungdom, familjebildning, arbete och fritid och framförallt om knappheten och kampen för överlevnad.

Men vad var då denna folkliga stadskultur, som förpassats till historien, vad var det som var typiskt för den? Gatans kultur har varit mer folklig än borgerlig. Det folkliga gatulivet har ett samband med överlevnadslogiken och möjligheterna att överleva i staden. Kvarterstaden var en förutsättning för ett sådant gatuliv. "Där staden för borgaren var ett hinder, var den för de underordnande klasserna ett hot och samtidigt en möjlighet".

För att svara på frågan börjar Franzén med att ringa in själva begreppet folklig stadskultur för att sedan undersöka några exempel på hur den tog sig uttryck. Den folkliga stadskulturen har utvecklas i gränslandet mellan två trösklar: det som ansågs lämpligt och olämpligt respektive det som var tillåtet och otillåtet. Den folkliga stadskulturen bestämdes i relation till den ledande kulturen. Den var ett motstånd underifrån och den formades i mötet eller i motsättning till den ledande kulturens hegemoni. Folklig stadskultur fanns i skärningspunkten mellan vad som var det urbana och folklig kultur. "Den folkliga stadskulturen skulle då kunna betraktas som en bestämd rumslig artikulering och konkretisering av begreppet folklig kultur." Franzén ser kulturbegreppet som något kommunikativt, som beteckningsstruktur, snarare än något praktiskt. Kultur är något som kan göra händelser, processer och institutioner begripliga för oss. Kulturella former och deras innehåll varierar med historien och det rumsliga sammanhanget. Meningen hos en kulturell form eller symbol bestäms av sammanhanget den finns i, av de praktiker som artikulerar den. För att skilja olika sammanhang åt kan man tala om olika former. Det är ett sätt att göra kulturella fenomen empiriskt åtkomliga.

Den folkliga kulturen är tvetydig och motsägelsefull. Den är samtidigt bestämd av motstånd och eftergift, av undvikande och produktivitet i förhållande till den dominerande, ledande kulturen. Förhållandet mellan den folkliga och den ledande kulturen förändras historiskt. Historien har enligt Franzén en antagonistisk karaktär med en motsättning mellan herradömelogik och överlevnadslogik. De krafter och relationer, som upprätthåller distinktionen mellan dessa logiker ger innehåll till kulturen. Gränsen mellan dem kan bara bestämmas i sitt historiska sammanhang. Hur den formas och förskjuts mellan tryck uppifrån och motstånd underifrån är en spännande frågeställning i boken, som analyseras dels teoretiskt utifrån bl. a. Elias, Foucault och Weber, dels empiriskt genom att se närmare på söderbornas liv och konflikter, som funnits mellan olika myndigheter och folkligheten. De exempel på konflikter, som undersökts är frågor om öltillstånd, fylleri, besvärliga familjer och kontroll av barn och ungdom.

Elias, Foucault och Weber beskriver civilisations- respektive rationaliseringsprocessen som i huvudsak ett tryck ovanifrån. De tenderar att bortse från motståndet underifrån. Elias analyserar historien som en civilisationsprocess, som resulterat i ökad rationalisering och självkontroll. Rationaliseringen har inneburit att människans handlingsätt förändrats till att bli mer långsiktigt och förutseende. Den ökade självkontrollen har skapat en disciplinerad individ medveten om gränsen mellan vad som är tillåtet och otillåtet. Det otillåtna har skambelagts. Motståndet underifrån kan enligt Franzén innebära att det förbjudna blir tillåtet genom att det informaliseras och självkontrollen fördjupas. Istället för rädsla och skam föder detta skuld.

Den, som Franzén verkar mest inspirerad av är Foucault. Han menar att disciplineringen är riktad direkt mot den folkliga egensinnigheten. Den sker genom disciplinering av tid och rum samt genom normalisering. Normens makt är stor jämförbar med Lagen, Ordet, Texten och Traditionen. Det är ofta staten som normerar

genom lagstiftning. Detta är ett bra exempel på hur normen verkar genom disciplinerande tekniker. Myndigheterna försökte t. ex. upprätthålla normen om skötsamhet genom att reglera alkoholbruket med tillståndsgivning, kontroll av barn och unga osv. Ett annat exempel behandlar normen att var och en ska försörja sig och de sina genom kontroll av omöjliga fäder och ensamstående mödrar.

Av livshistorierna framgår att det också funnits en disciplinering inom den folkliga kulturen. Det handlade om att på olika sätt leva upp till skötsamhetsidealen. Livshistorierna ger en bild av att denna självdisciplinering var som en vattendelare, som delade upp befolkningen i en hög del med de skötsamma, de som hade stabil inkomst etc. och en låg del med de som hade osäkra inkomster och som var hänvisade till den folkliga överlevnadslogiken för att klara sig. Det var framförallt i den sistnämnda gruppen som den folkliga stadskulturen hade sin tyngdpunkt. Det är svårt att se vari det folkliga motståndet egentligen låg. De som var hänvisade till överlevnadslogiken verkar mest vara offer för omständigheterna. Det hade varit intressant att få veta mer om de möjligheter staden gav för överlevnaden, t. ex. ölcafékulturens betydelse. Det som den ledande kulturen vänder sig mot verkar vara den ambivalens och tvetydighet, som är så karaktäristiskt för den folkliga kulturen. Men samtidigt är det i detta som nytt liv skapas. "Man kan lika gärna säga att den folkliga kulturen transformeras, som att den disciplineras", summerar Franzén och det låter något hoppfullt då detta kan betyda att den folkliga kulturen besitter en egen kraft.

En slutsats av undersökningen är att den förmoderna kvartersstaden varit en rumslig, fysisk förutsättning för den folkliga kulturen. Detta är Söder ett bra exempel på med sin stadsplan från 1600-talet. De fysiska förutsättningarna för en folklig kultur var till och med ovanligt goda på Söder, eftersom kvarteren inte var för långa och inte heller alltför djupa, så att det blev många gårdshus, något som kunde gjort gatulivet utarmat. Gatan var kvartersstadens kärna. Den var

både plats och länk. Gatan var dels ett rum som kunde användas på många sätt för olika verksamheter, dels ett rum för rörelse. Samtidigheten var viktig. Det var den som genererade det som var karaktäristiskt för kvartersstaden. En jämförelse mellan stadsplanen på Söder med liknande stadsdelar i Berlin och London, visar att kvarteren där var mycket längre och att det framförallt var vanligt med djupa kvarter med dubbla gårdar. Stadsplanen i Stockholm var alltså i det närmaste idealisk som förutsättning för ett livligt gatuliv.

Till de rumsliga förutsättningarna hörde den blandning av verksamheter som fanns i kvartersstaden. I de tjugotal kvarter som undersökts fanns ca 600 olika verksamheter. Det fanns ett par industrier med ca 200 anställda, mängder av små företagare, hantverkare och butiksinnehavare. I kvarteren fanns vidare ett tjog ölcaféer; på Söder fanns 1/3 av alla stadens ölcaféer. Det fanns krogar, fem biografier, olika samlingsplatser, frikyrkor etc. De många arbetsplatserna gjorde att befolkningen på dagtid utökades med ca 2 000–2 500 personer, vilket ytterligare spädde på folklivet. Många bodde nära sina arbetsplatser, särskilt barnfamiljerna, men många kom in till staden för att arbeta.

Centrala Katarina var i hög grad en stad i storstaden. Stockholm var vid denna tid starkt uppdelad mellan olika stadsdelar. Människorna på Söder levde sitt liv segregerade i förhållande till den övriga staden. En av de intervjuade berättar om en vän som flyttade till Gamla Stan och hur svårt att det var att hålla kontakt efter det. Inom denna lilla stad i staden fanns också en tydlig hierarki med huvudgator och bakgator. De mest folkliga klasserna var koncentrerade till bakgatorna, där åtta hushåll av tio var folkliga. Gatuhierarkin avspeglade en social och en ekonomisk segregation. De flesta av verksamheterna fanns vid huvudgatorna och särskilt vid hörnen.

Boendet var segregerat med hänsyn till gatuhierarkin, lägenhetsstorlekar och standard på lägenheten. De ledande klasserna bodde längs huvudgatorna. De hade oftare större lägenheter

och i två fall av tre hade de centralvärme. Vartannat av dessa hushåll hade bad mot ett på fem hushåll hos de underordnade. I Centrala Katarina var de flesta lägenheter mycket små: sex av tio lägenheter var på ett rum och kök eller mindre. En av tio lägenheter var på tre rum och kök eller större. De ledande skikten bodde till nästan 2/3 i de större lägenheterna.

En förutsättning för den folkliga kulturen var osäkerheten i tillvaron, att det inte fanns någon ekonomisk trygghet överhuvudtaget utan att det gällde att ta chansen till ett påhugg, när den dök upp. Grunden för den folkliga kulturen var en överlevnadslogik, som stod i motsättning till myndigheternas och de borgerliga klassernas herreadömelogik. De folkliga försörjningsvillkoren med lönearbete kombinerad med stor osäkerhet vad gällde inkomsterna är själva nyckeln till att förstå de folkliga levnadsvillkoren och deras kulturella manifestationer. Regelbunden arbetslöshet var typisk och den betydde mycket för stadslivet. Regelbundenheten i arbetslöshetsperioder respektive oregelbundenheten delade in de folkliga i fyra olika skikt. Det fanns lägre småborgerlighet, säsongarbetare, diversearbetare och de inneboende. Diversearbetarna utgjorde nästan 2/3 av de folkliga klasserna. Fyra av tio hushåll var diversearbetare. Lägst ner fanns de inneboende, vilket var ca 1/4 av hushållen.

Tidsmässigt sammanföll den folkliga stadskulturens utveckling med tiden för industrikapitalismens utveckling fram till den moderna välfärdsstatens utbyggnad. I och med välfärdsstaten försvann den grundläggande osäkerheten i tillvaron och därmed en viktig förutsättning för denna kultur. Denna process inleddes efter andra världskriget. De moderna stadsplaneidealet att sluta bygga kvartersstaden och att separera boendet från andra verksamheter smulade sönder de rumsliga förutsättningarna. Särskilt avgörande var förstås att ölcaféer och andra mötesplatser försvann. Till detta kom utglesningen av antalet människor. Många fick råd till att bo i två rum och kök och inneboendesystemet miste sin

betydelse. Till detta bidrog den sociala bostadspolitikerna. Befolkningen på Söder började utflyttningen på 1940-talet, då ett av de första moderna bostadsområdena Hammarbyhöjden var färdigbyggt. De nya generationerna söderbor flyttade till de södra förorterna. Befolkningen nästan halverades på de tre decennierna efter 1930-talet.

Denna utveckling har naturligtvis varit på både gott och ont. Det goda var att otryggheten minskade i och med trygghetssystemen. Det upplevdes också av många som fantastiskt att kunna flytta till moderna bostäder och att slippa trångboddhet. En av de intervjuade i boken säger om sin flytt från Söder till Hammarbyhöjden: "Det var som att komma till himmelen vettu". Priset för detta var att förutsättningarna för den folkliga kulturen urgröptes. "När de unga generationerna flyttade ut till i huvudsak de södra förorterna, kunde inga nya generationer inlemmas i denna kultur i samma omfattning som skett tidigare. De folkliga klasserna skildes från kvarterstaden".

Under de senaste två decennierna har stadsdelen centrala Katarina förändrats ytterligare. Moderniseringen av fastigheterna inleddes på allvar i och med hyresregleringens avskaffande i början av 1970-talet. Detta har lett till att alltfler resurssvaga hushåll flyttat ut och resursstarka flyttat in. Gentrifieringen har resulterat i att en ny medelklass tagit över stadsdelen.

Det man frågar sig är om den folkliga stadskulturen blivit historia? Var den folkliga stadskulturen så nära förbunden med den framväxande industrikapitalismen och kvartersstaden att den aldrig mer kan återuppstå? Franzén konstaterar: "Med efterkrigstidens välfärd förändrades villkoren för den folkliga stadskulturen drastiskt – med bilar, TV-apparater och förortsboende moderniserades den radikalt på några decennier". De söderbor som valde att flytta från Söder tvekade inte att ta steget mot det nya.

*Elisabeth Lilja,
NORDPLAN, Stockholm*

Nabeel Hamdi:
Housing Without Houses.
Participation, Flexibility, Enablement
 New York: Van Nostrand Reinhold 1991

Vilka metoder har varit effektiva för att bygga bort bostadsbristen? Ger brukarmedverkan snabbara och mer ändamålsenliga lösningar? Har länderna något att lära av u-länderna när det gäller brukarmedverkan? Vilken blir arkitektens roll om man satsar på självhjälpsbygge och brukarmedverkan? Detta är några av de frågor som behandlas i Nabeel Hamdis bok *Housing Without Houses*. Boken kom ut redan för två år sedan, men eftersom den innehåller så mycket icke tidsbundet och intressant material är det motiverat med en försenad recension.

Nabeel Hamdi har huvudsakligen verkat i Storbritannien och USA. Han har varit Director of International Studies vid Oxford Polytechnic, där han genomfört utbildning av arkitekter med projekt i olika u-länder. Senare blev han professor i Housing vid MIT. Han har utvecklat ett konstruktionssystem för byggande av anpassbara bostäder och skrivit flera handböcker för hur boende själva ska kunna förbättra sin bostadsmiljö. Han har också fungerat som konsult till Världsbanken och andra FN-organ.

En av Hamdis utgångspunkter är att massproduktion av bostäder för människor och platser man inte känner till varken är effektivt eller ett jämlikt sätt att lösa bostadsproblemet. Han menar att *public housing* i stort sett har misslyckats med sin uppgift. Syftet var ju att åstadkomma billiga bostäder snabbt, men resultatet har i de flesta länder blivit motsatsen: få och dyra bostäder. Hamdi verkar inte känna till det svenska miljonprogrammet utan hänvisar istället till USA och Storbritannien där misslyckandet med offentligt bostadsbyggande varit mer uppenbart.

Att Hamdi dömer ut *public housing* innebär inte att han tar ställning för den privata sektorn. Även dess metoder avvisas som dyra och ineffektiva. I de flesta u-länder har privatkapitalis-

tiska byggherrar bara bidragit med ett fåtal bostäder till en liten elit. Hamdis ställning som rådgivare till Världsbanken hindrar honom således inte att kritisera privatkapitalistiska lösningar. I ett bakgrundskapitel skriver han t. ex. att det var rädslan att sjukdomar bland de fattiga skulle sprida sig till medelklassområdena, och inte omtanke om de fattiga, som låg bakom de första bostadsreformerna i Europa. Han noterar också att offentligt bostadsbyggande i USA användes för att stoppa uppror och sprida den amerikanska kulturen till invandrare av arbetarklass.

Istället för statligt och privatkapitalistiskt byggande, som båda medför kontroll uppifrån, intresserar sig Hamdi för metoder som medger kontroll underifrån. Han är positiv till planering och byggande som medger spontanitet, improvisation och gradvis utbyggnad. Ett nyckelbegrepp är *incremental planning* vars innebörd är att man lägger bit till bit utan att ha en färdig plan som måste följas. Exempel ges i boken på *incremental growth* från Kairo, Mexico City, Sri Lanka m. fl. platser. Dessa tjänar som förebilder vid utvecklande av en teori kring *incremental planning*.

I ett särskilt kapitel går Hamdi igenom de olika metoder som under årens lopp lanserats för att lösa framförallt u-ländernas bostadsproblem. Förutom *public housing* gäller det angreppssätt som *slum clearance*, *redevelopment*, *self-help*, *site-and-service*, *upgrading*, och *appropriate technology*. Med lätt hand skisserar Hamdi kritiken mot dessa patentmediciner för att lösa bostadsbristen. Han skriver bl. a. att offentligt bostadsbyggande inte är så offentligt som man tror med tanke på att privata intressen styr både materialtillverkning och byggande. Samtidigt är informellt bostadsbyggande inte så informellt som man tror med tanke på att de boende hämtar både material och idéer från de formella sektorerna. Hamdi påpekar att de fattiga själva ofta föredrar arkitekturritade och färdigbyggda hus.

Hamdi anser att det gått en huvudmotsättning mellan två paradigmer i synen på bostadsfrågan. Den ena kallar han *provider paradigm* och den andra *supporter paradigm*. Den förra innebär att

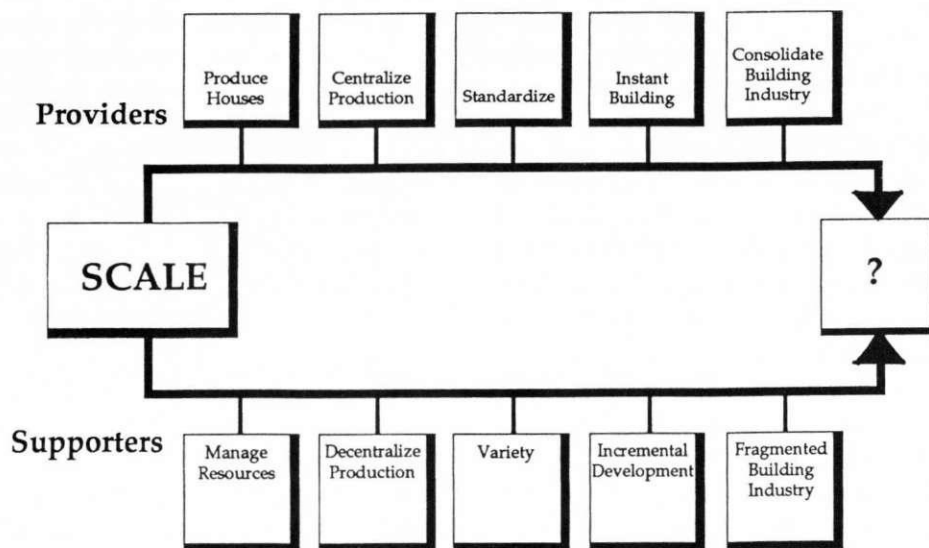
man satsar på färdigbyggda lägenheter i någon sorts centraliserad produktion som följer av staten uppgjorda normer för bostadsstandard och att byggandet sker vid ett tillfälle. Den senare metoden innebär att staten istället för att ta fram färdiga bostäder ska ställa vissa resurser till förfogande som underlättar för de boende själva, eller av dem direkt anlitate småföretag, att få fram bostäder. Produktionen av bostäder ska vara lokal, vilket i sin tur förväntas ge variation i utformning i en ständigt pågående byggnadsprocess.

Hamdi påpekar att vänstern tidigare hamnat på samma linje som högern i sin positiva inställning till *provider*-paradigmet, medan både vänster och höger idag ofta ansluter sig till *supporter*-paradigmet. Trots att Hamdi själv är mest positiv till *supporter*-linjen, menar han att denna metod inte kan ge resultat om inte myndigheter och politiker är med på noterna. Därför drar han slutsatsen att någon sorts kompromiss måste ske mellan *provider*- och *supporter*-paradigmerna. Frågan är hur detta ska ske.

För att illustrera behovet att komma vidare från de klassiska doktrinerna diskuterar Hamdi

skillanden mellan John Turner och John Habraken. Habraken har utvecklat byggsystemet SAR, där de boende kan vara med och utforma sina egna lägenheter med hjälp av element som ger möjligheter till stor variation i utformning. Både Turner och Habraken är positiva till brukarmedverkan, men i övrigt skiljer sig deras idéer starkt åt. Turner hämtar sin inspiration från självbyggeri i framförallt u-länderna medan Habraken främst arbetat i Holland och USA. Turner menar att nästan all statsintervention är av ondo medan Habraken är positiv till statligt stöd för t. ex. normering av modulmått. Turner ogillar industriellt byggande medan sådant är grunden för Habrakens modell. För Habraken är utformningsfrågorna och arkitektens roll mycket viktig, medan dessa frågor är helt underordnade för Turner.

I ett särskilt kapitel går Hamdi igenom olika försök med anpassbara byggsystem. Bland annat redovisar han det system för brukarmedverkan (PSSHAK) han själv utvecklat i England tillsammans med Nicholas Wilkinson. Intressant nog skriver han självkritiskt att alla system med flyttbara mellanväggar, utbyggbara rum m. m.

S. 27: Supporters and providers. (Drawing by Sevag Pogharian.) Nabeel Hamdi menar att varken offentligt byggande av färdiga bostäder eller renodlat självbyggeri kan lösa världens bostadsproblem. Istället förordar han en kompromiss mellan dessa båda paradigmer.

misslyckats därför att man inte kunnat lösa problemen med hopfogning eller med ytskiktets kvalitet. Han skriver att dessa system lett till platta fasader och slöseri med byggnadsmaterial. Med exempel från Egypten och Indien visar han att konventionella storskaliga flerbostadshus i vissa fall faktiskt går att bygga om och till, så att skillnaden gentemot de flexibla systemen inte blir så stark som Turner och Habraken framställer saken. Han drar slutsatsen att anpassbara bostäder skänkt större tillfredsställelse vid ritbordet än i verkligheten och att idén inte fått någon större spridning därför att den är impopulär bland de boende.

I ett kapitel om grannsamarbete och medborgardeltagande i planeringen skriver Hamdi att medborgardeltagandet lyckats bättre i u-länderna, men att det även här finns många begränsningar. Deltagandet är mycket tidskrävande och människor vet ofta inte vad de vill. På frågan "Vad vill ni ha?" får man ofta svaret "Vad kan vi få?", enligt Hamdi. Till den brukarinriktade arkitektens besvikelse svarar de fattiga ofta att de vill ha arkitektritade hus. I varje fall behöver de professionell hjälp att översätta sina önskemål till byggbara planer. Idén om brukarmedverkan kommer oftast från någon utomstående, inte från brukarna själva. Hamdi drar slutsatsen att brukarmedverkan fungerat bäst när en etablerad boendeorganisation samverkat med lokala myndigheter. I vissa fall kan de boendes organisationer t. o. m. klara att sköta sophämtning, lägga avlopp eller organisera elinstallationer, men då är kommunalt stöd helt nödvändigt. Detsamma gäller för att self-help housing ska fungera. Självhjälpsbyggaren måste ha viss utbildning och andra typer av stöd. Denna form av bostadspolitik kallas för *enablement*.

Hamdi skriver vidare att incremental planing inte innebär att man helt saknar en plan. Det innebär däremot att man inte *startar* med en färdig plan. I början ska planen vara obestämd så tillvida att bostadsstandard och tomtstorlekar inte är fastställda. När boende börjat flytta in och organisera sig kan man däremot planera hur mycket som helst. Till slut blir planen väldigt

definitiv. I denna process har arkitekten en viktig roll, inte för att genomdriva sina idéer, utan för att tolka de boendes önskemål i planer som sedan läggs fram för godkännande i boendegruppen. För att detta ska fungera menar Hamdi att spelreglerna måste fastställas på ett tidigt stadium så att de boende vet vad de kan besluta om och vad som styrs av utomstående faktorer. Han avvisar tanken om planeraren som enbart en sammanställare av data och framhåller vikten av nya idéer som presenteras på ett pedagogiskt sätt för de boende.

Ett av de intressantaste kapitlen i boken handlar om tillämpningen av Hamdis idéer i Sri Lanka. Där hade regeringen ändrat inställning från *providing* till *supporting*, vilket bidrog till att Hamdi bjöds in som projektledare. I boken framhåller han vikten av att som internationell expert inte gå i den vanliga fällan att låta sig skjutas direkt från flygplatsen till det centrala planeringskontoret, utan att istället insistera på att besöka de senaste kåkstäderna, och att *promenera* runt i dessa, *innan* man sätter sig på planeringskontoret.

Projektet i Sri Lanka startade med att en *community design workshop* upprättades i det område som skulle bebyggas. Sedan gällde det att vinna deltagarnas förtroende. För att Hamdis modell för brukarstyrd planering ska fungera krävs enligt honom att följande förutsättningar är uppfyllda:

- Ett visst mått av yrkeskunnande måste finnas bland deltagarna.
- Att invånarna är medvetna om sina problem men saknar ett forum att diskutera dem.
- Att man hittar ett sätt att medla mellan invånarnas önskemål och myndigheternas krav på hygien, trafiknät, skolor och skydd för minoriteter.
- Att man tillämpar ett underifrånperspektiv vid problemdefinition men ett uppifrånperspektiv vid samordning och genomförande.
- Att ett visst mått av utbildning kan ingå i projektet.

- Att det etableras ett effektivt sätt för återföring av erfarenhet så att misstag kan rättas till snabbt.

Av boken framgår inte klart om dessa punkter formulerats *före* genomförandet av projektet i Sri Lanka eller om de kommer som *slutsatser* från projektet. Även om punkterna är slutsatser uppstår något av ett antiklimax eftersom slutsatserna inte är tillräckligt konkreta. Läsaren får helt enkelt inte reda på om modellen fungerade. Istället följer en mer allmän litteratordiskussion. Även slutkapitlet om arkitektrollen och arkitektutbildningen är alltför abstrakt för att bli lika spännande som de tidigare kapitlen.

Hamdis bok är skriven som en lärobok vars största nackdel är att den kostar 700 kr. Den innehåller en omfattande litteraturlista strukturerad under olika rubriker och med några raders kommentarer kring de flesta av referenserna. De anglosaxiska källorna dominerar. Ett flertal referenser gäller opublicerade studentarbeten. Sådana är ju ofta mycket intressanta utan att få chansen att bli kända utanför den egna skolan. För den som vill ha en översikt över klassikerna inom bostadsplaneringen är Hamdis bok utmärkt eftersom den pedagogiskt skisserar skillnaderna mellan olika teorier och sätter in dem i ett historiskt perspektiv. Ett sympatiskt drag är att författaren kritiserar sina egna tidigare käpphästar. Det ger ett trovärdigt drag åt framställningen.

rerad under olika rubriker och med några raders kommentarer kring de flesta av referenserna. De anglosaxiska källorna dominerar. Ett flertal referenser gäller opublicerade studentarbeten. Sådana är ju ofta mycket intressanta utan att få chansen att bli kända utanför den egna skolan. För den som vill ha en översikt över klassikerna inom bostadsplaneringen är Hamdis bok utmärkt eftersom den pedagogiskt skisserar skillnaderna mellan olika teorier och sätter in dem i ett historiskt perspektiv. Ett sympatiskt drag är att författaren kritiserar sina egna tidigare käpphästar. Det ger ett trovärdigt drag åt framställningen.

Dick Urban Vestbro,
Byggnadsfunktionslära, KTH, Stockholm

ABSTRACTS FRÅN DOKTORSAVHANDLINGAR

Sten O. Karlsson:
**The Working-Class Family
and The New Home.**
**On hygienism and class culture
in midwar Gothenburg**
Department of Theme Research-Technology
and Social Change
Linköping University, Sweden, 1993

Early on the Liberal Public of the nineteenth century draw attention to the housing problem of the poor. In Gothenburg model tenements, built by wealthy philanthropists, became the normal solution. In 1889 the first Swedish, scientific and socialhygienic study of the housing problem, was made in Gothenburg. The town planning of Lilienberg 1907–27 provided a new solution: model *districts* for the lower classes. The housing shortage that emerged during the first World

War forced the municipal authorities to intervene and the workers to form a popular tenements movement which from 1925 began to build on their own.

After 1875 the 'County Governor House' had been the dominant type of dwelling in the Gothenburgian labour-districts. In the memories of old workers the tenements were often remembered as rather spacious and enchanting. The everyday life of the worker's family was upheld by female "networks of solidarity", a mutual social security system ruled by the superior principle: "you shall always be solidaristic with the working class". The mores of the working class woman aimed to maintain high hygienic standards, steadiness and respectability: to make decent citizens of her children and husband.

In the midwar years the Swedish construction workers treated the challenge of technological rationalization with a militant defense of their craftsmanship and bargaining power at the work-place. The

trade-cultural identity (in the eyes of the adversaries: the "guild-spirit") was especially strong among the masons, whereas the carpenters were more open-minded to new cooperative experiments and new technology. In Gothenburg a former carpenter became one of the most influential fore-runners of rationalization, hygienism and functionalistic architecture. During the nineteenthcenties and thirties "functionalism" became the new socialhygienic solution for working-class housing in Sweden. The leading role of the architects and the close connection with the Social-Democrats gave the movement its characteristic look. Behind the 'scientific' approach of the functionalism lay a great deal of remnant socialhygienic moralism. In Gothenburg the implementation of the functionalistic design became a rather unsuccessful compromise and an unpopular alternative to the traditional County Governor House.

When the Social-Democrats keynesian "new deal" was to be implemented in 1933 it came to a confrontation with striking construction workers. In January-February an alliance of the labour government, the national trade union association (LO) and the employers forced the construction trade union leaders to sign a very unfavourable agreement which eliminated the workers right to negotiate on technological changes at the sites. During the turbulence that

surrounded the controversy the building labourer and union leader Albin Ström was excluded from his union and his party.

The fate of the dissident Ström illustrates the conflicts that emerged within Swedens reformistic labour movement during the midwar period between a communitarian form of socialism and a traditional concept of class-struggle. A strong class-spirit, as was the case in Gothenburg, interfered with the new classless welfare-concept of the 'Peoples Home'. Therefore, the popular tribune of class socialism – Albin Ström – had to be put out of action. The years 1933–34 became a decisive breaking point in the struggle between communitarians and class-socialists. The 1934 pamphlet of Alva and Gunnar Myrdal – *Crisis in the Population Question* – became the manifesto for a new classless and scientific way towards social welfare. This book can be seen as a culmination of the social-hygienic project in Sweden; and once again the housing issue was pointed out as the main instrument (the social technology) of forming a New Rational Man and a "normal" Family.

Index terms: Housing, Working-Class Culture, Social Hygienism, Modern Architecture, Construction Workers, Social-Democratic Ideology, Midwar Gothenburg.